

Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik.

Dr. Ivan Grafenauer.

Pregovori, ki jih je objavil Ožbald Gutsmann v svoji slovnici¹⁾ in besednjaku,²⁾ so ena najstarejših zbirk slovenskih pregovorov, hkrati pa najboga-tejša izmed njih. Vendar je doslej še nihče ni v celoti nanovo izdal. Precej teh pregovorov je sicer porabil A. J. Murko v svojem besedniku,³⁾ a tam so bili pokopani prav tako kakor pri Gutsmannu. Izbor je priobčil Jan. Scheinigg v Kresu,⁴⁾ dr. Jak. Sket v Slovenski slovstveni čitanki⁵⁾ in Gra-fenauer v Slovenski čitanki za višje razrede;⁶⁾ precej enakih in podobnih pregovorov je natisnjenih tudi v Kocbekovi in Šašljevi zbirki Slovenskih pre-govorov,⁷⁾ a kaže se, da se niso vzeli ne iz Gutsmannovih knjig, ne iz Schei-

¹⁾ Windische Sprachlehre, verfasst von Oswald Gutsmann, kais.-königl. Missionarien in Kärnten... Klagenfurt, gedruckt bey Ignaz Aloys Kleinmayer, landschaftlichen Buch-drucker. 1777. (Spl).

²⁾ Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Verfasst von Oswald Guts-mann, Weltpriester. ... Klagenfurt, gedruckt und im Verlage bey Ignaz Aloys edlen von Kleinmayer, K. K. L. Oe (t. j. innerösterreichischer) Guber. und Landschaftsdrucker. 1789. (Wb.)

³⁾ Slovénsko-Némški in Némško-Slovénski róčni besédnik. Kakor se slovénšina govori na Štajerskim, Koróškim, Krájuskim in v' zahodnih straneh na Vógerskim. Zložil Anton Janez Murko. 1—2 del. V Grádci, 1833. — Pregovore, ki jih je Murko pri Gutsmannu bral in jih pogosto porabil pri istih iztočnicah kakor Gutsmann, je zapisoval Murko pogosto prav svobodno. Ker je Murko uvrstil v svoj besednik tudi dosti pregovorov in rekov, ki jih Gutsmann ne pozna, je vsaj zelo verjetno, da jim je dal tisto obliko, ki mu je bila že poprej po ljudski rabi znana.

⁴⁾ J. Scheinigg, Oswald Gutsmann. Kres, Celovec, 1885, 631—632.

⁵⁾ Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol. Sestavil dr. Ja-kob Sket, c. kr. profesor. Na Dunaju. V zalogi šolskih knjig, 1894. Druga predelana izdaja, 1906. Tretja izdaja, 1914. Gutsmannovi pregovori so v 3. izdaji na str. 140—141.

⁶⁾ Slovenska čitanka za višje razrede srednjih in njim sorodnih šol. S sodelovanjem dr. Janka Bezjaka in dr. Antona Breznika sestavil dr. Ivan Grafenauer. III. del. Ljubljana, 1925. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, str. 10—11.

⁷⁾ Slovenski pregovori, reki in prilike. Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj. 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. Mohorjeva knjižnica, 72. zvezek. (KŠ.)

niggove, Sketove ali Grafenauerjeve objave, ampak iz drugega vira, nekaj neposredno iz Murka, večinoma pa narodu iz ust.

Mnogo Gutsmanovih pregovorov pa je danes popolnoma neznanih. Krivo je pač to, da so ljudje v besednjaku sicer ob priliki brali zdaj ta, zdaj oni pregovor, da pa je malokdo preučil ves besednjak in tako tudi pregovorov še nihče vseh ni zbral; še Jan. Scheinigg je v Gutsmanovi biografiji v Kresu⁴⁾ dejal, da hrani njegov slovar »blizu 90« pregovorov in rekov, dasi jih je v resnici 150. Potemtakem menda ne bo odveč, če jih izdamo zdaj, malo pred 150-letnico Gutsmanovega besednjaka.

* * *

Odkod je Gutsman svoje pregovore, reke in prilike dobil? Ali jih je prevedel iz nemškega, kakor je menda sodil Scheinigg,⁴⁾ ali latinskega, ali si jih je priredil po domačih ali tujih virih, ali jih je slišal od koroških in drugih Slovencev in si jih zapomnil in zapisal?

Pregovori v Gutsmanovi slovnici, v odstavku »Zierliche Sprüche und Ausdrücke«⁸⁾ govore sicer za to, da so narodni; saj slovenskim pregovorom odgovarjajo tam po obliki čisto drugačni nemški (n. pr. Norce pasti — Narren feil haben) in poslednja dva pregovora tega odstavka Gutsman nalašč navaja za zgled, da so nekateri slovenski pregovori nemškim čisto podobni:⁹⁾ »Vsakiteri vie, kei ga čreul tiši, en jeder weisz, wo ihn der Schuh drückt. Primi sam sebe za nusz, nimm dich selbst bey der Nase.«

Vendar pa je treba za tako trditev še drugih dokazov. V ta namen bi bilo najbolje, če bi mogli najti vzorec (ali vzorce), po katerem (ali po katerih) je Gutsman svoj besednjak priredil.

Gutsman in Jambrešić.

Doslej smo vedeli iz Breznikovih slovarskih študij,¹⁰⁾ da je Gutsman rabil Pohlinov besednjak¹¹⁾ in drugo, celovško izdajo Megiserjevega slovarja,¹²⁾ a ne ta ne oni nima nikakih pregovorov.

⁸⁾ O. Gutsman, Spl, 131—133.

⁹⁾ »Einige sind den deutschen ganz ähnlich«, Spl, 133.

¹⁰⁾ Dr. Anton Breznik, Slovenski slovarji. Razprave, izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani (RDHV), III. str. 110—174, posebe 165—167.

¹¹⁾ Tu malu besediše treh jezikov. Das ist: das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen. Quod est: parvum dictionarium trilingue, quod conscripsit R. P. Marcus a S. Antonio (Pohlin) Augustinianus Discalceatus inter Academicos Operosos Labacenses dictus: Novus.. Laibach, bey Joh. Friedr. Eger (1781).

¹²⁾ Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Slavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae. Autore Hieronymo Megisero im-

Pozneje je našel Breznik še nov vir za slovenski (in hrvaški) besedni zaklad Gutsmannovega besednjaka, to je Jambrešičev latinski leksikon,¹³⁾ a te svoje študije doslej še ni mogel objaviti. A najsi je Gutsmann glede besednega zaklada od Jambrešića dobil obilo pomoči, glede pregovorov bira ni bila velika. Že latinski pregovori v njegovem slovarju niso preveč pogosti, razen tega jih je Jambrešić (ali Sušnik, čigar delo je Jambrešić dovršil in izdal) razložil največkrat s prav preprosto prozo, časih kar v latinskem jeziku, le redko pa s hrvaško-kajkavskim pregovorom ali rekom: *Captator* (87) Prilivavec,¹⁴⁾ *Ki kak veter puhne onakse obèrne*. Ein Laurer, Schleicher, der nach einer Sach trachtet. *Cavo* (95) . . *Gutta cavat lapidem*. Prov. *Kaplja dube kamena*. Die (!) Tropfen durchhölet den Stein. *Crabro* (156) . . Seršen . . *Irritare crabrones*. Prov. 1. *Spečega Psa zbuditi* . . 3. *Vu gnjezdo iliti Sitovje seršanov pehati* . . *Ignis* (375) . . Ogenj. *Ignem igni ne addas*. Prov. . . *ne vlej olje vu ogenj* . . *Leo* (491) . . Läv . . *Ex unguibus leo noscitur* . . *Poznati je pticu iz pesme*. Aus den Federn erkennt man den Vogel. *Limen* (502) Prag . . *Mors est in limine vel pro foribus*. Prov. *Smèrt vre kuči iliti blizu jest*. Der Tod klopft schon an . . *Ovis* (655) . . Ovca . . *Lupo ovem committere*. Prov. *Kozu za vertlara postaviti* . . Den Bock zum Gärtner setzen . .

Kar je Jambrešičevih pregovorov kakorkoli sorodnih Gutsmannovim, je označeno v objavi Gutsmannovih pregovorov na koncu razprave; posebe gl. pod iztočnicami *dedeji, gospoda, hlače, hrza, lise, mladost, ne kradi, pokrito, ponoči, ropotec, sodnji dan, šparavec, trta, uho, ukrasti*. Verjetno je, da je ta ali oni izmed Jambrešičevih pregovorov dal povod, da se je Gutsmann ob njem spomnil znanega domačega pregovora in ga zapisal ali pa da je kak izrek po Jambrešičevih besedah tudi kako jezikovno preoblikoval. A to je težko ugotoviti; za gotovo bi si upal trditi to le pri enem samem izreku [G. (292) *Spitzen*, vuhu vleči, *vušete podigovati*. J. (50) *Arrigo* . . *Aures arrigere*. Terent, *Vuha podiči*, verno poslušati], in to zaradi hrvaške jezikovne oblike glagola *podigovati*.

Jambrešić (ali Sušnik) pa je bil tudi nekaj pesnika in časih, če ga je snov mikala, se ni zadovoljil s samo prozajično razlago pesniškega izreka ali verza,

pressum anno 1592 Graecii Styriae . . Nunc vero Auspiciis Exc. D. D. Supremi Carinthiae Capitanei, Opera et Studio . . Societ. Jesu Collegii Clagenfurtensis correctum et auctum. Clagenfurti, 1744.

¹³⁾ Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, in asum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi. . . Zagrabiae, 1742. — Jambrešić je delo dovršil in izdal na osnovi rokopisa Frana Sušnika, S. J.; tako sam pravi v uvodu. Prim. Francev, Južnoslov. Filolog, 3, 11—25.

¹⁴⁾ Jambrešića bomo navajali v gajici.

ampak ji je dodal še verzificirano parafrazo, kajkavske rime ali kitice, časih kar celo pesemco. Nekaj takih rim in kitic glej spodaj v objavi pregovorov pod iztočnicami *gospoda, ne kradi, pokrito, ropotec, šparavec*. Ti Jambrešičevi verzi so dali, kakor se zdi, Gutsmannu pobudo, da se je tudi sam prav skromno poskusil kot verzifikator moralizujočih rekov in kitic v svojem slovarju. Prave rimane kitice, ki očitno niso narodnega porekla, so v naši objavi pod iztočnicami *hudič, skak*, nekoliko tudi *kopriva* (kitice, prirejena iz dveh narodnih rekov). Nekaj rimanih kitic pa je priredil Gutsmann po Jambrešičevi pobudi tudi po zgledu narodnih dvovrstičnih rimanih pregovorov, nekatere tudi na osnovi narodnih rekov (gl. pod iztočnicami *gospoda, pade, pokritu, roti, vura, uradnik, žlahta*; morda spada sem še katera druga vrstica).

Tudi Gutsmanna bo treba torej prištevati med skromne naše verzifikatorje dobe pred Vodnikom.

Nemški vzorci Gutsmannovega besednjaka.

Uspešnejše kakor primerjanje z Jambrešičem je primerjanje Gutsmannovega besednjaka z nemškimi besednjaki 18. stoletja.¹⁵⁾

Že površen pogled nas prepriča, da Frischovega nemško-latinskega slovarja Gutsmann ni vzel za osnovo svojemu besednjaku, dasi ga v uvodu (str. IV.) zelo hvalno omenja; besedno gradivo je namreč v njem razvrščeno po alfabetu osnovnih besed, ne pa po besednih začetkih vobče, kakor v Gutsmannovem delu. Pač pa ga je, kakor bomo še videli, nedvomno rabil za izpopolnitev rokopisa. Tudi mu glavni vir ni bil mogočni Adelungov nemški slovar,¹⁶⁾ ki nemške besede po nemško razlaga.

Za osnovo si je marveč izbral neki nemšk o-l-a-t-i-n-s-k-i besednjak. To

¹⁵⁾ V državni knjižnici v Ljubljani so mi na razpolago najvažnejši:

- a) Frisch, Johann Leonhard, Teutsch-Lateinisches Wörter-Buch, 1—2, Berlin. Verlegts Christoph Gottlieb Nicolai. 1741.
- b) Nieremberger, Benedikt Friedrich, Deutschlateinisches Wörterbuch, Regensburg. Druckts und verlegts Christian Gottlieb Seiffarts sel. Witwe, 1753.
- c) Adelung, Johann Christian, Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart, Leipzig. Verlegts Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, 1. Theil 1774, 2. Theil 1775; Verlegts Johann Immanuel Breitkopf: 3. Theil 1777, 4. Theil 1780, 5. Theil 1786.

Izmed drugih slovarjev bi mogel priti v poštev v omejenem obsegu še Apinus, Sigmund Jacob, Glossarium novum ad aevi hujus statum adornatum, Nürnberg, 1728; težko, da li bil G. uporabljal za sestavo tudi še Steinbach, Christoph Ernst, Deutsches Wörterbuch vel Lexicon latino-germanicum. Breslau, 1725.

¹⁶⁾ To je domneval kot najbolj verjetno univ. prof. dr. France Kidrič, SBL, 1, 281.

nam dokazuje nekaj člankov v Gutsmannu samem: V članku (456) »Zehe« (Zehe, desetik,¹⁷) nogni prst: die Zehen, desetniki: *der große Zehe, nogni pauc*) je končni dostavek dokaz, da je rabil Gutsmann nemško-latinski in ne samonemški slovar. V Adelungu, ki govori o Ingwerzehe, Knoblauchzehe ter o človeških in živalskih prstih na nogi, o palcu na nogi ni govora, ker Nemec zanj nima posebne besede. Drugače je v nemško-latinskih slovarjih; tu je tega podatka treba, ker ima latinščina za *palec na nogi* svojo besedo *hallus*. Frisch pravi pod zaglavjem »Zehen, decem« (2, 467) (precèj daleč spodaj): *eine Zehe digitus pedis, die große Zehe hallus*. Isto ima tudi Nieremberger pod zaglavjem »Zehe«: *zehe, die, an den Füßen, pedis digitus; — grosze, hallus, i; Fest.* Razporednost je v obeh nemško-latinskih slovarjih ista kakor pri Gutsmannu.

Še jasneje govori naslednji zgled: Gutsmann razlaga: (7) *Abstechen die Gurgel, zadaviti, zagerčiti. — Abstechnung, zadaulenje, zagerčenje*. Ta očitna napaka bi bila popolnoma nerazumljiva, če bi bil Gutsmann svoj slovar prirejal po samonemškem Adelungu; kajti ta pravi pod iztočnico »Abstechen« (1, 100) povsem točno: . . 2. Mit einem Stiche absondern. Einem Thiere die Kehle, sich die Gurgel abstechen . . Pač pa je napaka razumljiva na osnovi latinščine; lat. *iugulare* pomeni sicer kakor nemški *abstechen* »prerezati vrat, zaklati«, vendar pa znači »*iugulum offere*« (Tacitus) vrat ponuditi in *iugulum porrigere* (Horatij) splošno *pustiti se umoriti*, neglede na to, ali z nožem (*zaklati*) ali z rokami (*zadaviti*); tudi latinski izraz *iugulatio* ima razen pomena *mactatio* (klanje) tudi pomen *strangulatio* (zadavitev). Tako je bilo lahko možno, da je Gutsmann napačno razumel latinske besede nemško-latinskega slovarja, posebno v kakem trenutku zmanjšane pazljivosti. Ali se je to zgodilo na osnovi Frischovega ali Nierembergerjevega slovarja, je težko reči, ker glede teh podatkov skoraj soglašata: F. pravi pod zaglavjem »Stechen« (2, 324): *abstechen, den Hals, die Kehle, jugulare, das Abstechen der Gurgel, jugulatio*; N. pa pravi: *abstechen, schlachten, mactare. Cic. b) einem die Kehle, jugulare aliquem; praecidere alicui jugulum. Cic. . . abstechen, das, zu l. jugulatio* . .

Gutsmann je torej sestavljal svoj besednjak na osnovi nekega nemško-latinskega besednjaka, in najsi je potem svoj rokopis tudi izpopolnjeval in popravljal še po raznih drugih virih.

¹⁷) To preprosto etimologijo in Gutsmannovo novo tvorbo je zakrivil Frisch, ki je v svojem etimološki osnovanem besednjaku nemško besedo Zehe (prst na nogi) podredil iztočnici »Zehen, decem« (2, 467). Pravilni enačbi sta *zehu - decem, deka - deset* in *Zehe - dico - digitus (dicitus) - deiknymi*.

Alfabetarij.

Kateri je bil ta nemško-latinski slovar? Poskusimo s primerjanjem alfabetarija pri Gutsmanu in Nierembergerju, ki sta oba sestavljena po alfabetni povrstnosti besednih začetkov; Frisch, ki je urejen drugače, je za to primerjanje nerabljev; pač pa si hočemo sporedno ogledati še Adelungov alfabetarij, ki je sestavljen kakor Nierembergerjev in Gutsmannov.

Če natančno pregledamo v vseh treh slovarjih vse sestavljenke s predlogom an-, ki se jim osnovne besede pričenjajo s črko f,¹⁸⁾ vidimo tole: Izmed 39 Gutsmannovih iztočnic je 29 skupnih vsem trem besednjakom, 3 so skupne Gutsmanu in Nierembergerju (a vse tri so glagolniki), 1 Gutsmanu in Adelungu, 6 jih ima Gutsmann sam.¹⁹⁾ To razmerje nam pove, da je Gutsmann po vsej verjetnosti uporabljal Nierembergerja in Adelunga, ne pove nam pa še, čigar alfabetarij si je vzel delu za osnovo.

O tem nam more povedati kaj več natančnejša ocenitev besednega zaklada, ki ga je Gutsmann pri tem in pri onem avtorju odklonil — kar je odklonil besed skupnih obema viroma, za naše vprašanje nič ne odloča. Iz Nierembergerjevega alfabetarija je Gutsmann izpustil 11 besed; izmed njih je 1 sirova beseda (anfarzen), 2 narečna izraza (anfällig-ansteckend, anflennen), 2 redko rabljeni besedi (anfrau, anfechter) in 6 glagolnikov (Anfechtung, Anflehung, Anfrischung, Anfügung, anfühlen, das, anfüllen, das); niti ena vsakdanja, pogosto rabljena beseda ni med njimi. Drugače pri Adelungu: spet je 11 besed neporabljenih; izmed njih sta 2 pravoslovna in 2 pravopisna pojma (Anfallsgeld, Anfallsrecht, Anfangsbuchstabe, Anführungszeichen), 4 redke besede (anfliehen, anflöszen, anfluchen, Anflug); 3 besede pa so prav navadne besede vsakdanjega življenja (anfeilen, anfertigen, anfetten). Če bi bil Gutsmann svoj besednjak sestavljal po Adelungovem alfabetariju, težko da bi bil te tri besede prezrl; pač pa so lahko ušle njegovi pazljivosti, če je že sestavljeni rokopični načrt besednjaka (ali vsaj alfabetarija) po Adelungu samo izpopolnjeval.

Besede, ki jih ima samo Gutsmann, so koroško-nemške, 3 so sorodne s slovenskimi izposojenkami (anfärben — nafarbat, anfordern — nabodrati, [G. natirjati, obtirjati], anfüttern — nafutrati), 2 sta iz življenjskega okvira duhovnikovega (Anfassen einer Betschnur, Anfassung einer Betschnur), 1 je iz vsakdanjega življenja (Anfuhr).

¹⁸⁾ Gutsmann, Anfahen - Anfüttern, Wb, 22—23; Nieremberger, anfacheln - anfurt, list C 2b—C 4a; Adelung, Anfachen — Die Anfurt, 1, stolpec 252—263.

¹⁹⁾ Skupne besede: Anfahen, anfahren, Anfall, anfallen, Anfang, anfangen, anfänglich, Anfänger, anfassen, anfechten, Anfechtung, anfeinden, anfesseln, anfeuchten, anfeuern, anflammen, anfliehen, anfliegen, anfließen, Anforderung, Anfrage, anfragen, anfressen, anfügen, Anfuhr, anführen, Anführer, Anführung, anfüllen. — Z Nierembergerjem: Anfassung, Anfeindung, Anfesselung. — Z Adelungom: anfaulen.

V bistvu enako razmerje se nam kaže tudi, če primerjamo druga mesta v vsch treh besednjakih, le število primerov je ponekod večje, ponekod manjše. Oglejmo si še mesto z večjimi razlikami, od Schein do Scheltwort.²⁰⁾

Kaže se nam sledeče razmerje: Izmed 44 Gutsmannovih iztočnic je vsem trem skupnih 20; skupno samo z Nierembergerjem jih ima Gutsmann 8, skupno samo z Adelungom pa 3.²¹⁾ Iz samo Nierembergerjevih iztočnic je izpuščenih 13; izmed njih je 12 malo pomembnih, bolj redkih besed, ena pa je samostalniško rabljen pridevnik, ki ga Gutsmann že ima;²²⁾ vse torej besede, ki jih Gutsmann pač namenoma ni sprejel. Iz Adelungovih besed je izpuščenih 42, med njimi je nekaj dobrih vsakdanjih besed (Scheinehre, Scheitelbein, scheiteln, Scheitelpunkt, Scheitmasz); izmed njih spada Scheinehre v vrsto takih pridigarških besed, kakršnih ima G. na tem mestu več (gl. naslednji odstavek), scheiteln in Scheitmasz pa sta izraza vsakdanjega življenja; te besede je moral Gutsmann torej le pri poznejšem izpopolnjevanju rokopisa pregledati.

Besed, ki jih ima samo Gutsmann, je 14; po večini so to sestavljenke s Schein- (8) in spadajo med besede verskega in moralnega pridigarja (Scheinbusze, -freude, -freundschaft, -friede, -fromm, -gelehrt, -glück, -ursache), 6 jih je narečnih (sestavljene s Schelm = Dieb, slov. tat) ali siceršnjih domačih (Scheiszstuhl).

Razmerje, ki smo ga našli med alfabetariji v Gutsmannovem, Nierembergerjevem in Adelungovem slovarju, zbuja v nas domnevo, da je Gutsmann rabil za osnovo svojemu besednjaku ravno nemško-latinski del Nierembergerjevega latinskega besednjaka. Prav tako smo videli, da je Gutsmann za izpopolnjevanje rokopisa uporabljal skoraj gotovo tudi Adelunga.

Sorodnost besednih člankov.

Poglejmo, če nam to domnevo potrdijo tudi besedni članki.

Primerjanje člankov Gutsmannovega slovarja z Nierembergerjevimi in Adelungovimi je zelo težavna zadeva; pri večini iztočnic je to sploh brez

²⁰⁾ Gutsmann, Schein - Scheltwort, 251—252; Nieremberger, schein - schelt - Wort, Fffff 1a — Fffff 2a; Adelung, Der Schein - Das Scheltwort, 4, 11—25.

²¹⁾ Skupno vsem trem: Schein, scheinbar, Scheinbarkeit, Scheinchrist, scheinen, Scheingrund, scheinheilig, Scheinheiligkeit, Scheintugend, Scheisze, scheiszen, Scheit, Scheitel, Scheiterhaufe, scheitern, Schelm, Schelmerey, schelmisch, schelten, Scheltwort. — Z Nierembergerjem: scheinbarlich, Scheiszerey, Scheiszhaus, Scheisztopf, scheltbar, Schelter, Scheltrede, Scheltung. — Z Adelungom: Scheinfreund, Scheingut, Schelmenstreich.

²²⁾ To so: scheinend, scheinfisch, schein-Wurm, scheiszer, scheisz-Hausräumer, scheisz-Kraut, scheisma, der, Schelde, die, Flusz, schelen s. schälen, schelig, scheltbrief, scheltenswerth, — scheinheiliger, der.

uspeha, ker je Gutschmannov slovar v primeri z Nierembergerjevim zelo majhen. Nierembergerjev slovar ni paginiran, ampak šteje po staro samo pole (po 4 liste); obsega pa brez uvoda 147^{1/2} pole, obsega torej 1180 strani.²³⁾ Gutschmannov nemško-slovenski del pa šteje samo 489 strani. Pri tem pa obsega stolpec pri Nierembergerju 66 vrstic s približno 40 črkami, pri Gutschmannu pa samo 37 vrstic s približno 35 črkami. Razumljivo, da so Gutschmannovi članki brez primere krajši od Nierembergerjevih. Še vidnejše je to razmerje med Gutschmannom in Adelungom, saj obsega Adelung 5 debelih zvezkov s skupno blizu 7600 stolpci z več ko 60 vrsticami po 60 črk.

Vendar pa se pri daljši vrsti člankov le da ugotoviti sorodnost glede sistema, mestoma celo glede posameznih besed in rečenic.

Oglejmo si najprej daljši članek »Brand«.²⁴⁾

Gutschmann	Nieremberger	Adelung
Brand, gorištvu; s. Brunst.	brand, der, Feuersbrunst, incendium; Cic. — heftiger, acerrimum; maximum; id... d) den Brand löschen, incendium aqua extinguere; id... g) in Brand stecken, incendium facere, concitare...	Der Brand, des -es, plur. die Brände... 1. Derjenige Zustand, in welchem ein Körper brennet, oder gebrennet wird, ohne Plural. (1) Eigentlich. Warte bis das Feuer, bis das Licht in Brand kömmt... In Brand stecken... Einen Brand löschen...
Angebranntes Holz, ogorek. m. obžganu inu vgašenu polenu.	2) glüend Holz, titio; torris; Virg. — ausgelöschter, titio extinctus. Cels.	(2) Figürlich. (a) Eine Krankheit bey Menschen, Thieren und Gewächsen... Der kalte Brand.. Sphacelus, Gangraena. Der heisse Brand... Bey dem Viehe... Der Brand an den Bäumen... Der Brand an dem Getreide... (b) Eine grosse Dürre... (c) Eine heftige verzehrende Leidenschaft...
Brand im Getreide, snet, sniet, w. černe, m.	3) im Getreide, rubigo; urica; plin. ureda; Cic. 4) an Bäumen, patella; carbunculatio; Plin....	
Brand die Krankheit, vžganica, zgorečica, legar, m. mesotrounica.	5) der kalte, eine Krankheit, gangraena; Cels. sphacelus. Blanc.	2. Was da brennet oder gebrannt hat... (1) Eigentlich. So wird ein brennendes Stück Holz... ein Brand genannt...

²³⁾ Poslednja polovična pola je zaznamovana s črkami Kk kk kk k; alfabet šteje 23 črk, ker se črki J in V za štetje ne uporabljata. Ta alfabet se je torej za štetje pol šestkrat popolnoma izrabil, kar dá 138 pol, sedmič se je izrabilo še devet črk (od A do I); zadnje črke (K) je sedmič samo pol pole; skupaj torej 147 in pol pole.

²⁴⁾ Gutschmann, 57 (ves članek); Nieremberger, Bb 1b; Adelung, 1, 1034—37.

Ein glimmender, ein rauchender Brand.. Auch wenn dieses Holz nicht mehr brennet,.. heizt es noch ein Brand, und zuweilen auch ein Löschbrand, d. i. ein gelöschter Brand... (2) Figürlich... was so aussieht, als wenn es einmal gebrannt hätte, von der... Farbe... Brandfuchs, Brandhirsch...

3. Was zum Anzünden, oder Verbrennen dienet .. Brennholz...

4. So viel als man auf einmal durch das Feuer zubereiten, oder brennen kann, bey verschiedenen Arbeiten... Drey Brände Kalk.

5. Der Ort, wo ein Feuer gebrannt hat... Plätze im Walde, die durch das Feuer verwüstet worden, heizen.. zuweilen auch nur schlechthin Brände...

Brand, wo was angesengt,
zasmoda, smodej, zasmod,
osmod, m. persmodenje.

Frischov članek (Brand, 1, 124—125) je takole razporejen: 1) Das Brennen, ustio, 2) ein angebranntes Stück Holz, ein noch glimmender Brand torris, ein gelöschter Brand, titio, 3) dunkle Farbe, z. B. Brand-Fuchs, Brand-Hirsch, 4) incendium, 5) Krankheit an Menschen, 6) an Gewächsen, 7) bey den Feuer-Werkern, 8) ein Ofen voll (Ziegel), 9) oteklina v maternici, 10) novina, 11) purificatio argenti, 12) die Unterlage der Stein-Kohlen in Stein-Kohlen-Werk.

Gutsmannovemu članku se vidi, da je osnovan po Nierembergerju: najprej požar (prim. še celo G. »s. »Brunst« in N. *Feuersbrunst!*), nato ogorek, živ in ugašen, potem bolezen na rastlinah, bolezen pri človeku. Adelungov razpored je ves drugačen: najprej gorenje, požar, nato takoj gorenje v prenesenem pomenu, t. j. bolezen a) pri človeku, b) pri živalih, c) pri rastlinah, in še tu je Adelung žito in drevje drugače razporedil kakor Nieremberger (ki ga pa je Adelung poznal in uporabljal), potem šele ogorek in razno drugo, česar Nieremberger nima. Sklep Gutsmannovega članka (o pogorišču in zasmodi) pa ni iz Nierembergerja, ki tega pomena ne navaja, ampak iz Adelunga, in sicer je posnet po 5., zadnji Adelungovi točki. Pa se mu tudi takoj pozna, da je na napačnem mestu; kajti po Gutsmannovi in Nierembergerjevi razporedbi bi morala stati zasmoda za ogorkom, pred snetavostjo in boleznijo, dočim je pri Adelungu na pravem mestu, za ogorkom, ki pa stoji sam za bo-

leznimi. S Frischom Gutsman ni v sorodu, pač pa je Nieremberger porabil 2. Frischovo točko.

Pri nekaterih drugih člankih na prvi pogled ni povsem jasno, ali je rabil Gutsman Nierembergerja ali Frischa, in to zaradi tega, ker je Nieremberger sam Frischa uporabljal. V članku Sinn²⁵⁾ sta si n. pr. Nieremberger in Frisch zelo podobna, le da je Nieremberger Frischov članek razširil; ker pa je Gutsmanov sestavek seveda krajši od obeh predlog, kaže samo malenkostna stilna razlika, da je Gutsman rabil le v prvi vrsti Nierembergerja: Gutsman ima kakor Nieremberger frazo »des Sinnes seyn«, Frisch pa »solches Sinnes seyn« (oboje za latinski *ea mente, ea sententia esse*). Nasprotnega primera v Gutsmanu nisem našel.

Daljši članki pričajo torej kakor alfabetarij, da je Gutsman sestavljal svojo knjigo na osnovi Nierembergerjevega dela; za izpopolnitev pa je porabljal tudi Adelunga, vzporedno se je posvetoval v nekaterih primerih tudi s Frischom.

Tudi krajši članki, kolikor morejo sploh o čem pričati, pripovedujejo prav isto. Naj navedem izmed mnogoštevilnih prič samo nekatere, ki jasno dokazujejo neposredno odvisnost Gutsmanovega slovarja od Nierembergerja:

Gutsman	Nieremberger	Adelung	Frisch
A b m ü d e n, s. abmatten.	a b m ü d e n, ermüden, s. abmatten, müde machen.	—	—
A b p a c k e n, odtovoriti, s. abladen.	a b p a c k e n, deonerare quid; onus deponere; onere levare. Cic. s. abladen.	—	—
A b z w e c k e n, s. abzielen.	a b z w e c k e n, tendere. Cic. s. abzielen.	—	—
B a n n, pana, panstvu. Kirchenbann, cirkounu spreklinstvu, sprekletje. In den Kirchenbann thun, sprekleti, spreklinjati, ločiti od vernikov.	b a n n, der, weltlicher, proscriptio. Cic. — Kirchenbann, anathema; Id. einen im Bann thun, diris aliquem devovere Flor..., anathemate percellere. Sid. exsecrari, exsecratione devincire; Cic.	—	—
B e f a h r e n, bati se, s. befürchten.	b e f a h r e n... 4) befürchten metuere Cic... s. befürchten.	—	—
B e s c h ö n e n, oblepuvati; s. bemänteln.	b e s c h ö n e n, beschönigen, etwas womit... aliquid alicui rei praetendere; Cic. ... s. bescheinigen, bemänteln...	—	—

²⁵⁾ Gutsman 283; Nieremberger, Nnnnn 1b; Adelung 4, 481—483. Frisch, 2, 279.

Betten, postlati -stelem, postielati.	betten, das Bette machen, lectum sternere; Cic.	—	—
Bettest du dir wohl, so liegst du wohl, kaker si posteles, taku boš ležau.	2) betest du dir wohl, so schläfst du wohl, ut sementem feceris, ita metes; Cic. ...quilibet fortunae suae faber est.	—	—
Heimisch, domač, hišen; s. Zahm.	heimisch, zahm, — ein heimisches Thier, cicur animal, Varro...	—	—
Schinder, dertnik, merhodere, šintar.	schinder, der, carnifex; Cic. excoriator;	—	—
Leuteschinder, odertnik, šobovec.	2) — der Leute, sanguifuga; Plin. vulturius; Cic. extortor honorum. Ter.	—	—
Schinderey, dertje dertia, derenje, odertnia	schinderei, die, carnificina; Plin... 2) — der Leute, expressio pecuniae...	—	—

In še mnogo podobnih zgledov. V vseh teh primerih nimata ne Frisch, ne Adelung nič podobnega.

Pa še en dokaz imamo za to, da je Gutsmann uporabljal za sestavo svojega besednjaka ravno Nierembergerja, in to je — Jambrešić, ali prav za prav način, kako je Gutsmann po Nierembergerju in Jambrešiću iskal primernih slovenskih izrazov za posebno nedomače predmete ali osebe. Le en zgled:

Gutsmann navaja pod iztočnico *Küraszier* (166) sledeče prevode: *oklopnik, železnjak, jezdač se železnem persnikam*. Hrvaško besedo *oklopnik*,²⁶⁾ kako jo je Gutsmann našel? Poglejmo v *Nierembergerja*: *küraszirer, der, cataphractus*; Liv. *eques cui tegumentum est ex lameis ferreis*. Curt. — Prim. s tem opisom Gutsmannov zadnji opisni izraz! — (Frisch ima pod iztočnico *Kürasz*, I, 559, samo tale opis: Heut zu Tag sind Küraszier, cataphracti, Reuter, die ein Casquet, und etwann Hinter- und Vorder-Stück anhaben.) Jambrešić pa ima (93) pod iztočnico *Cataphractus*, a, um Liv.: *Oklophen, vu okloph* . . , pod iztočnico *Cataphractarius* pa: *Železnjak, Junak vu okloph, Oklopnik* . . Ali je dovolj jasno?

Da je Gutsmann rabil razen Nierembergerja in Adelunga (ter slovanskih virov, ki jih je dokazal dr. A. Breznik) tudi Frischa, čeprav ne tako izdatno, smo videli že zgoraj. Za dokaz naj navedem še dejstvo, da je Gutsmannu pri sestavljanju nekaterih člankov prišel pred noge tudi Frischov način sestavljanja po osnovnih besedah. Gutsmann (234): *Rohr, Röhre*, cueh, uež, žlieb, m. cieu, ceu, teršou, w. — (235) *Rohr, Wasserrohr*, studenčna ceu; *Luftrohr*

²⁶⁾ RDHV, 3, 167.

im Menschen, oduhalec, gergutec, m. *gezogenes Rohr*, risanica; s. *Moosrohr*, *Brunnrohr*. Nieremberger in Adelung nimata temu odstavku nič podobnega. Prim. pa pri Frischu v članku *Rohr*, n. (2, 124): im Sumpf; arundo palustris (G. Moosrohr), *Gezogen-rohr*, bombarda intus striata; v članku *Röhre*, f. tubus canalic. (2, 125) *Wasser-Röhren* in der Erde, *Brunnen-Röhren*, aquae ductus subterraneus ligneis canalibus, *Lufft-Röhre*, wodurch Athem geholt wird, aspera arteria. — Gutsman (297): *Stange*, drog, m. ranta, štanga, prekla. *Hebstange*, vzdigauka, porivalu: *Vogel- oder Leimstange*, žertica; *Brunnstange*: tromba. — Frisch je dal tu le povod, da je Gutsman besede tako nenavadno sestavil, sam ima v članku *Stange* (2, 319) mimo za nas le nepomembnih besed le *Hopfen-Stange*, *Bohnen-Stange* (prekla), *Stange*, woran die Vogel-Fänger die *Leim-Ruten* stecken haben, pertica aucupum qua aviculas visco capiunt, *Leim-Stange*. Pa se spomnimo še Gutsmanove nove tvorbe desetnik za prste na nogi, ki je nastala tako, da je Frisch po preprosti etimologiji uvrstil besedo *Zehe* (digitus pedis) pod iztočnico *Zehen*, decem (2, 467).

Gutsman in pravi domači besedni zaklad.

Že pri pregledovanju Gutsmanovega alfabeta rija smo videli, da je v njem tudi precej iztočnic, ki jih nima njegov glavni vir Nieremberger, pa tudi ne Adelung ali Frisch. Oziral se je pri tem pred vsem na jezikovni zaklad koroških Nemcev, ker je bil njegov besednjak v prvi vrsti namenjen njim in koroškim nemščine vajenim izobraženim Slovencem. Ker so bili ti po večini duhovniškega stanu, smo videli, da se je oziral tudi na besedni zaklad, ki se rabi pri verskem in moralnem pouku ljudstva po katehezah in pridigah.

Pogosto pa je razširjal Gutsman svoj alfabetarij tudi prav zaradi slovenskega jezikovnega zaklada; privzel je nemško sestavljenko, narečno ali redko besedo samo zaradi tega, da bi mógel dati v besednjak lepo slovensko besedo, ki v običajnem nemškem pismenem in občevalnem jeziku ni imela enačice. Oglejmo si nekaj zgledov:

Nieremberger in Adelung imata sicer glagol *abwechseln* in glagolnik *Abwechslung*, Nieremberger razen tega še *abwechselnd*, varius, Gutsman je to besedo nadomestil s koroško-nemško *abwechslungsweise* (8) zaradi starega lepega slovenskega izraza *očrednu*, *počrednu*, eden za drugim (ki ga ponovi pozneje še pri *wechselweise*, 423): *počredi*, *počrednu*. — Nieremberger in Adelung imata besedi *Abweg*, diverticulum in *abwegsam*, von der Strasze ablegen, devius, Gutsman ima poleg besede *Abweg* *odpot*, m. *odpotje* še (8) *abwegig*, *odpoten*. Tudi Gutsmanovih besed (141) *Hirsbusch ausgeklopft*, viš, *otep*, m., (177) *Lotter* (N. lotter, latus, Cic.), *potepuh*, *prešernik*, (177) *Ludern* *zapravljati*, *žertuvati*, (186) *Mispreisen*, *neštirati*, *ograjati*, *gaditi* Nie-

remberger in Adelung nimata; k zadnji besedi je Gutsman še dodal rečeno: *Vsi so jo njemu gadili, jo je sai ko vzeu*, alle haben sie (die Braut) mispriesen, sie hat doch geheiratet. Enako Gutsmannov (188) *Mitterriem*, bey m Dreschl, und bey m Joche, *hož*, m. *gož*, m., (233) *Riegeln*, . . 2. *riegeln* (erregen?) *die Gall*, *žouc zbuditi*; s. zornig machen, rege machen. Nieremberger h glagolu *rupfen* in h glagolniku *rupfen*, das, die *Rupfung* nima samostalnika *der Rupfen* v pomenu odpadki pri trenju, slabo očiščena preja; Adelung ima samo netočno opomnjo (3, 1538). Gutsman pa razlaga: (239) *Rupfen*, *Gespinnst*, *hodnik*, m. *hodnina*. *Rupfene Leinwand*, *hodnični pert*, *hodnik* m. *Rupfen*, was bey m Brecheln entfällt, *tulova*, *psina*.

Posebno značilen pa je članek *Schweingrunzen*, ki ga ni ne v Nierembergerju ne v Adelungu, seveda tudi v Frischu ne; glasi se (274): *Schweingrunzen*, svinsku kruljenje, krilenje; *Zeitw.* kruliti, kriliti: wenn ein Hund u. d. unter sie kömmt, krohotanje, krohočenje; *krohotati*, *krohočiti*: wenn sie erschrecken, und fortlaufen, kernohanje, kernohati: wenn sie eingesperrt nichts zu fressen haben, kerlonkanje, dretje; *kerlonkati*, *dreti*: wenn sie aufgehalten werden, oder sehr hungrig sind, cvilenje; *cviliti*. — In še mnogo podobnega.

Tudi v številnih posamnih člankih se pozna, da jih je Gutsman mimo Nierembergerja in Adelunga, Frischa in drugih izpopolnjeval tudi po potrebah in zahtevah slovenskega jezikovnega zaklada.

Naj naštejemo le nekaj najznačilnejših zgledov, ki jih je zelo mnogo: (141, *Hirs*, *Hirschgetreid*, *prosu*): *Hirstreten*, *prosu meti*, *menem*, *Hirsausarbeiten*, *ausbeuteln*, *pleušati*, *spleušati* *prosu*. — (141, *Hirsch*, *jelen*, *rogač*): *Hirsch in der Brunst*, *košutnik*. — (189, *Morgen*, *jutre*): *morgen frühe*, *zaitra*, *jutre* *zjutra*. — (189, *Morgens*, *zjutra* . . .): *Heut morgens*, *dave*. — (189, *Morgengabe*, *žienski dieu*, *juterni dar*, *dota*, *jutrnina*, *obdiel*): *Morgengabe* *geben*, *obdieliti*. — (192, *Muthwillig*, *nesporeden*): *Er ist muthwillig*, *nore* *ga lomi*: *muthwillig herumspringen*, *bezlati*. — (196, *Nacht*, *nuč*): *Tag und Nacht*, *nuč* *nu den*. *Heut auf die Nacht*, *auf den Abend*, *donesz na nuč*, *drieve*. — (224, *Rammeln*, *wie die Thiere*, . . *pojati se* . .): *wie die Böcke*, *se perskati*, *wie die Schweine*, *se hukati* . . — (230, *Reihe*, *versta*, *čreda*): *Die Reihe kömmt auf mich*, *na me čreda pride*. — (230, *Reise*, *potovanje* . .): *Auf der Reise kann man nicht heiklich seyn bey m Essen*, *na poti ne more muležen*, *ali zbircen biti per jedeh*. — (232, *Reuen* . . *žau biti*): *Es wird dich nicht reuen*, *te ne bo glava boleva*, *tebi ne bo žau*. (Prim. Kocbek-Šašelj, *Pregovori* . ., 147: *Po slabi tovarišiji rada glava boli*.) — (268, *Schreyen*, *vpiti* . .): *Schreyen wie Wiegenkinder*, *vrišati*: *wie ein Esel*, *gigati*, *rigati*: *wie die Henne*, *kokotati*, *kokodaškati*. — (268, *Schritt*, *korak* . .): *kleine Schritte machen*, *kruclati* (t. j. *koracjati*). *Der alte Herr ist noch selbst mit kleinen Schritten gekommen*, *te stari gospud so še sami perkruclali* . . — (286, *Sonne*, *sonce*): *Die Sonne*

geht unter, sonce gre v' zaton, gre k' božjei gnadi. — (302, *Steuerfrey, brez večje, prost od večje, od podaukou izbaulen, od šibre snet, vunvset*): Das Haus ist steuerfrey, od te hiše večja ne gre. — (308, *Streichen, strugati, mazilati; . . . mit Ruthen streichen, šibati . . .*): trefflich abstrichen, drobnu se šibo zmazati, stepsti; den Geigenbogen streichen, lok vošiti, povošiti. — (312, *Stürzen, kucniti, pokucniti, prekucniti, na kozji rog potočiti, prevaliti*): Er sucht dich zu stürzen, on se perpraula, da te oče čez penj prevreči, te jiše prekaniti. — (313, *Sudeln, nečednu kuhati . . .*) 2. sudeln, langsam arbeiten, žuliti . . . — (322, *Tisch, miza*): Der Tisch steht ableitig, miza visi. — (323, *Todtenbahre, para, smertne pare . . .*): Einen auf die Todtenbahre legen, koga naparati, na pare djati. — (351, *Ungefahr, permerliu, dogoden, t. j. slučajan*): Er hat ein ungefahres Glück gehabt, se mu je vslepilo, naslepilo. — (426, *Wehre, branitje . . .*): Wehre, Damm machen, zajezi, jeziti, jezuvati. — (426, *Weib, žena*): Nur das Weib hat es versprochen, je ko janka obečala. — (455, *Zäumen, berzdati . . .*): Die Zunge zäumen (t. j. zähmen), jezik za zobmi deržati.

Po vsem tem smo spoznali, da je Gutschmann osnoval svoje slovarsko delo po Nierembergerjevem nemško-latinskem besednjaku, da pa je uporabljal poleg njega tudi Adelunga in Frischa in morda še kak drug nemški besednjak; pri prirejanju in krčenju člankov, pa tudi pri razširjanju alfabetarja in člankov se je izdatno oziral na potrebe slovenskega besednega zaklada; pri iskanju dobrih slovenskih besed mu je večkrat izdatno pomagal tudi Jambrešić, pri katerem je našel poleg vzhodno-slovenskih besed tudi hrvaških (Breznik).

O pregovorih Gutschmannove bere.

Oglejmo si zdaj spet pregovore iz Gutschmannovega besednjaka in njegove slovnice. Ni dvoma, da so spodbudili Gutschmanna nemški zgledi, da je začel uporabljati v besednjaku slov. pregovore. Frisch¹⁵⁾ razlaga besede, posebno njih zgodovino in rabo pogosto z zgledi iz starih nemških pisateljev in letopisov, mestnih pravic i. pod., ne le reformacijske dobe, ampak tudi iz zgodnjega srednjega veka (Tatian, Notker . . .). Kjer le more, pa navaja in razlaga tudi nemške pregovore; časih jih kar dobesedno prevede na latinsko (der Apfel fällt (!) nicht weit vom Stamm non procul a proprio stipite poma cadunt, 1, 30), časih jih prevaja po zmislu (Es müssen starke Beine seyn die gute Tage ertragen können, haud facile est aequa commoda mente pati, 1, 77/78), časih pa jih prevede tudi z latinskim pregovorom (Wie man sich bettet, so schläft man, quisque fortunae suae faber est, 1, 88), časih pa kar s kopico podobnih pregovorov (Art lässt nicht von Art, mali corvi malum ovum, Non procul a proprio stemmate poma cadunt; Naturam expellas furca, tamen usque recurret, 1, 36).

Prav tako dela tudi Nieremberger v svojem slovarju¹⁵), le da ta še rajši pritegne za prevod in razlago latinske pregovore in pesniške izreke (Betten, . . . bettest du dir wohl, so schläfst du wohl, ut sementem feceris, ita metes; Cic. sui cuique mores fingunt, conciliant fortunam; Nep. quilibet fortunae suae faber est). Še več pregovorov ima Adelung¹⁵), saj je poznal in uporabljal ne samo Frischa in Nierembergerja, ampak še razne druge nemške besednjake in siceršnje pripomočke; razlaga jih seveda nemški.

Gutsmannovi nemški pregovori — kolikor jih namreč rabi za razlago slovenskih — so po obliki večkrat podobni Nierembergerjevim kakor Frischovim ali Adelungovim (G. Bettest du dir wohl, so liegst du wohl; N. Bettest du dir wohl, so schläfst du wohl; — F. A. Wie man sich bettet, so schläft man; gl. pod iztočnico *posteleš*. Podobno pod iztočnicami *kopriva*, *ne spušaj se*, *norce* 1, 2, *nos* 1, *obilnost*, *ropotec*, *sreča* 2; nasprotno gl. pod iztočnicami *besieda*, *Liebe besiede*, *led*, *lise* . . .). Največkrat pa se vidi, da nemških pregovorov Gutsmann ni prepisal ne od tega ne od onega, ampak da jih je poznal že po ustni rabi, in to v posebni koroški obliki; to dokazujejo majhne besedne razlike med Gutsmannovimi zapiski in med nemškimi slovarji. En tak zgled smo videli pravkar pri pregovoru o postiljanju; vsi Nemci govorijo o spanju, Gutsmann pa o ležanju (podobne razlike gl. pod iztočnicami *besieda* mož, *nos* 2, *pokrito*, *vrana* . . .). Najbolj pa dokazujejo to pregovori, ki jih ima Gutsmann, a jih pri Nierembergerju, Frischu in Adelungu ni; zglede glej pod iztočnicami *gospoda*, *kropliva*, *ljudje* 1, *mačka* 1 (Wie die Mutter . . .), *pes* 3, *prej* je, *prva obrest*, *rakom*, *skak*, *šparavec*, *ukrasti*, *uradnik*, *ušeta*, *zatožiti*, *zijala*.

Gutsmann slovenskih pregovorov svoje breme običajno ni prevedel iz nemškega ali latinskega (nekateri pridigarskim podobne izreke je morda izvzel, n. pr. *sramežljivost*). Zapisoval jih je marveč, kakor jih je hranil v spominu ali kakor jih je slišal; diplomatično natančen pri tem seveda ni bil vedno, a v celem zvest (n. pr. rahla *besieda*, Čič pravi . . ., *igra* . . .). Nierembergerjevi, Frischovi in Adelungovi nemški in latinski pregovori in reki so mu bili samo kakor sprožilo, ki je razgibalo misli, da se je spomnil sorodnih slovenskih pregovorov in rekov, tudi takih, ki nemških (latinskih) spominjajo samo po kaki besedi (G. »Berg«: Es ist kein Berg ohne Thal, ni planine brez doline; N. »Berg«: Berg und Thal kommen nicht zusammen, aber die Leute), pa tudi takih, ki so neglede na obliko, samo po misli podobne (G. »Schuhleist«: Schuster bleib bey dem Leiste, ne spušaj se v' tu, kar ne znaš; N. 2 »leist«: Schuster bleib bey dem Leiste).

Pač pa je Gutsmann časih kak narodni pregovor, ki ga je hranil v spominu, po latinskem ali nemškem vzorcu kaj preoblikoval. Za zgled nam bodi pregovor, ki se glasi pri Kocbeku-Šašlju⁷) takole (str. 206): Zgodaj začne žgati, kar ima kopriva *postati*. Latinska oblika pa se glasi po Nierembergerju

in Frischu pri »Nessel«: Urit mature, quod *vult* urtica *manere*. In Gutsmann je pregovor res predelal: Zguda počne žgati, kar kopriva oče *ostati*.

O vsem tem se moremo prepričati, če v naslednjem spisu Gutsmannovih pregovorov, rekov in prilik Gutsmannovo besedilo primerjamo s sporednicami iz Nierembergerja, Frischa, Adelunga in Jambrešiča.

Pristnost večine Gutsmannove bere pregovorov pa izpričuje tudi še drugo dejstvo; dasi nam je večina njegovih zapiskov danes nova, se vendar popolnoma naravno urejajo v dolgo vrsto inače znanih nam slovenskih pregovorov in rekov. Izmed Gutsmannovih zapiskov — ki jih je domalega 150 — se kakih 20 dobesedno ponovi v Kocbekovi in Šašljevi knjigi, blizu 60 pa jih ima tam kako mlajšo inačico; pa tudi pri tistih blizu 80, ki tam nimajo nikake sorodnice, pričajo skoraj brez izjeme misel, jezik in slog, da so pravo narodno blago, niti deset med njimi jih ni sumljivih — kakor se kaže, so te nastale nekaj pod vplivom Jambrešičevim, nekaj pa kot kaka pridigarska improvizacija (*Lepota* . . , *Sramežljivost*, *ukrasti*, *zatožiti*).

Po jezikovnem zakladu niso vsi Gutsmannovi narodni pregovori, kakor bi kdo sodil, koroško-slovenskega izvora. Nekaj jih je gotovo dobil od drugih slovenskih in slovanskih virov, skoraj gotovo ustno od stanovskih tovarišev, n pr. *Kolikor ludi, toliko čudi* — *Uradnik okradnik*. Vendar pa je današnje naše znanje besednega zaklada različnih naših narečij še premajhno, da bi mogli s tega stališča pravilno oceniti vse Gutsmannovo gradivo.

Izmed Gutsmannovih mačic, ki so natisnjene (nekoliko drugače) tudi v KŠ, so nekatere prav dragocene, saj so stárejše, prvotnejše in — pravilnejše ko Kocbekove; pri nekaterih moremo šele v Gutsmannovi obliki doumeti pravo misel ali se veseliti njih duhovitosti in umetniške oblike. Nekaj primerov: KŠ, 17: *Baba žanje*, dedec strže korenje, sin polže strelja, hči *polna dela*; G. *Baba gobe ženje*, dedej sterže korenje, sin použe striela, hči *puže* (t. j. punčke) diela. — KŠ, 17: *Beseda mu teče* kakor sok v dobu; G. *Njemu besieda teči* (*tiči*) kakor sok v dobi. — KŠ, 22: *Bog že ve*, kateri kozi *rep odbije*; G. *Bug že vie*, kirei kozi *rug odtrupi*. — KŠ, 116: *Marsikatera bukev na svojem koncu toporišče da*; G. *Naiskaka bukva k' svoimu koncu topar da* (t. j. sama si pomaga k smrti). — KŠ, 38: *Črn ko kužek*; G. *Črnejši koker žužou* (saje). Pravilno bi bilo torej: *Črn ko žužek* (= žužel). — KŠ, 13: *Ako bi ljudje ne mrli*, konj ne drli, bi bili že davno svet podrli; G. *Če bi lúdi* (ljudje) ne vmerli (merli), *se konji* ne derli, bi svet daunu poderli. — KŠ, 120: *Mlin melje*, kar mu *nasiplješ*; G. *Mlin mele*, kar (se) mu *naspe* (t. j. kar v gozd zakličeš, se odbije od njega). — KŠ, 24: *Bolje je ikaj* kakor nikaj; G. *Bu(l)ši nekai*, kaker nikai. — KŠ, 156: *Prva sreča gre za peč sest*; G. *Ta prva obriest* (dobiček) *gre za duri siest*. — KŠ, 192: *Veliko ropotanja*, zrnja pa nič; G. *Velik ropotec* (mlin — človek), ampak malu mele. — KŠ, 244: *Vigredni snežici* so *hišni volčiči*; G. *Vigredni snežiči* so *žitni volčiči*. — KŠ, 69: *Kaj misliš*,

da boš *do sodnjega dne* trobental (ali: na sodnji dan kašo kuhal); **G.** On ne bo *k sodnemu dnu (dnevu) trobiu*.

Med pregovori, reki in prilikami, ki jih v Kocbekovi in Šašljevi zbirki vobče ni, pa so nekateri pravi biseri narodne bistrosti in umetnosti. Glej v sledečem spisku pod iztočnicami *Liepe besiede, gladek, gospudi, hiše, jelove koze, kropljiva, kruhu* 1—2, *Motika, obeti, orali, oralu, ostuden, plačal* 1—2, *Plave gosi, po srieni, Zima*.

Spisek pregovorov, rekov in prilik iz Gutsmannovega besednjaka in slovnice.

V naslednjem podajem Gutsmannovo besedilo natanko po izvirniku, a v gajici; le slovenske iztočnice so tiskane v bohoričici zaradi alfabetične razvrstitve v besednjaku; popravki Gutsmannovega besedila (tiskarskih in drugih napak) so v oklepajih. Nemško besedilo vseh avtorjev je tiskano v današnjem pravopisu razen iztočnic tam, kjer je to zaradi alfabetične razvrstitve potrebno. Jambrešičevo besedilo je v gajici. Ločila so današnja.

Kratice:

A(delungov slovar). Gl. op. 15 c.

F(rischov slovar). Gl. op. 15 a.

J(ambrešičev slovar). Gl. op. 13.

KŠ Kocbek in Šašelj, Slovenski pregovori, reki in prilike. Gl. op. 7.

N(ierembergerjev slovar). Gl. op. 15 b

Spl Gutsmannova slovnica (Windische Sprachlehre, Klagenfurt, 1777). Gl. op. 1.

Op. Iztočnica s številko v oklepaju znači iztočnico in stran Gutsmannovega besednjaka. Gl. op. 2.

Znaki pred pregovori, reki in prilikami:

g Gutsmannov verz.

gn Narodni pregovor v Gutsmannovi obliki.

n Narodni pregovor, rek ali prilika.

pr Pridigarski (Gutsmannov?) rek.

Te ocene so seveda kolikor toliko subjektivne in nočejo veljati za nič drugega kakor za to, kar so.

Alfabet je razvrščen po današnjem pravopisu, čeprav bi bile Gutsmannove črke drugačne: Vuro išči torej pod ura, smert pod smrt, nusz pod nos itd.

- n **Baba** gobe ženje, dedei sterže korenje, sin použe striela, hči puže diela. Müszige Leute. (Müsziggänger, 192.) Prim. KŠ, 17, pokvarjeno (Baba žanje ...). [baba = stara mati, babica. — dedej = stari oče. — puža = punčka; G Pusha (538), Puppe, Docke, Mädchen.]
- n **Bodi** tebi besieda mož. Ein Mann ein Wort. (Mann, 180.) Prim. KŠ, 19 (Bodi mož . .), 121 (Mož beseda 1—4). — **N** (Mann): Ein Mann ein Mann, ein Wort ein Wort. **N** (Wort), **F** (Mann, 1, 639), **A** (Mann, 3, 348, Wort, 5, 294): Ein Wort ein Wort, ein Mann ein Mann.

- gn Rahla **besieda** zlobnost vtolaži. Ein gelindes Wort dämpft den Unmut. (Gelind, 112.) Prim. KŠ, 158 (Rahla beseda srd utolaži); podobno 112 (Lepa reč, t. j. beseda . . .), 147 (Ponižen odgovor . . .). — Prim. N (gelind) — Saiten aufziehen, . . . ferociam comprimere, reprimere. F (lind, 1, 616), A (lind, 2, 532) Jemanden mit gelinden Worten besänftigen.
- n Njemu **besieda** teči kaker sok v' dobi. Er kann mit der Rede nicht fort. (Rede, 228.) Prim. KŠ, 17, pokvarjeno (Beseda mu teče . . .). — A (Rede, 3, 1328) Mit der Rede nicht wohl fortkommen können. [teči : tiči.]
- n Liepe **besiede** stezde inu pote potrieblajo. Ein gutes Wort findet eine gute Statt. (Wort, 449.) Podobno KŠ, 112 (Lepa beseda lepo mesto najde). A (Wort, 5, 294): Ein gut Wort findet eine gute Statt.
- n On se **besiede** znebi, da ne vie kaku. Er ist ein Wortdrescher. (Wortdrescher, 449.) KŠ, —.
- n Ničesar ni ž'njem, kar betve ne vela. Er ist nichts wert. (Nichtswert, 200.) KŠ, —, [kar : nikar, niti.]
- n Bob v'stieno metati. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 19; pod. 184 (Toliko se ga prime beseda . . .).
- n Bug že vie, kirei kozi rug odtrupi. Gott weisz schon, wen er demütigen will. (Spl, 132 [katirei], Rug, 541.) Prim. KŠ, 22, pokvarjeno (rep nam. rog . . .). — Prim. N (Horn): Die Hörner abstoszen. F (Horn, 1, 468), A (ablaufen, 1, 57; Horn, 2, 1286): Sich die Hörner ablaufen.
- n Bug dai norcam pamet. Dasz doch die Leute gescheider würden! (Spl, 132.) KŠ, 20 (1. polovica).
- pr Nišir ne vie, kai mu je Bug odrediu, namieniu. Niemand weisz um sein Schicksal. (Schicksal, 253.) KŠ, —.
- n Leta bode **bogat** kaker pesz rogat. Dieser wird niemals reich werden. (Spl, 133., Reich, 229: On bo . . .). Prim. KŠ, 140 (kadar nam. kaker), 20 pretvorjeno (Bogat je kakor bi bil rogat).
- n Kar v' brezni zrasti, april pobrije. Was im März wächst, verderbt der April. (März, 487.) KŠ, 219.
- n Se derži, kaker bi ga pod nosam briu. Er hält sich ernsthaft. (Nosz, 527.) Prim. KŠ, 49 (Drži se . . .), 163 (Se modro drži . . .).
- n Naiskaka **bukva** k'svoimu koncu topar da. Oft mancher hilft zu seinem Untergang. (Buchbaum, 60.) Prim. KŠ, 116, pokvarjeno (Marsikatera bukev na svojem koncu toporišče da).
- n Zdaj sem jez v' cekli. Itzt bin ich im Schmissee. (Schmisz, 263.) KŠ, —, [cekla: močvara; G Zekla, Morast (562) 189. V obliki caklja pozna besedo tudi Zalokar (Pleteršnik).]
- n Vsakiteri vie, kei ga čreul tiši. Ein jeder weisz, wo ihn der Schuh drückt. (Spl, 133.) Prim. KŠ, 161 (Sam najboljše več, . . .). F (drücken, 1, 208): Es weisz keiner besser, wo ihn der Schuh drückt, als der ihn anhat.

- n Čič je nič; delavec je hlebavec. Mit Sitzen verdient man nichts; Arbeit bringt Brot. (Zhizh, 563.) KŠ, 36; samo 2. del: 40.
- gn Čič pravi (pravijo), da je nič; kaj nam seja da? Mit Sitzen gewinnt man wenig. (Sitzen, 284.) Prim. zgoraj!
- n Človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti, . . gl. kopriava.
- n Črna krava ima sai bielu mlieku. Nicht alles, was schwarz, ist schlecht. (Schwarz, 273.) Prim. KŠ, 38; podobno 107 (Krava črna, mleko belo). [saj: vendar.]
- n Dedeji sredico mudlajo, otroci skorjo grudijo. Schmolle ist für Alte, Rinde für Junge. (Schmolle, 263.) KŠ, —. Prim. J (Juvenis, 466): Laeta iuvenem frons decet, tristis senem. prov. Vesela Mladost (Mladost norost), starost nikam nemore. Was jung ist, das singt, was alt ist, das hinkt.
- n Dobre vole mošne kole. Guter Dinge sein leert den Beutel. (Spl, 131, Guter Dinge, 126.) KŠ, 44. — Prim N (ding), F (Ding, 1, 198): Guter Dinge sein.
- n Dougi lasi, kratka pamet. Weiber haben kurzen Verstand. (Lafz, 516.) KŠ, 46; prim. 210 (Ženske imajo . . . ; Ženske so dolgi las, pa kratke misli, kratke vere).
- n Had (gad) babo snie. Die Schlange ist schlimmer als ein altes Weib. (Schlange, 257.) KŠ, 51.
- n Gladek kaker dobova skorja inu okrogel kaker rezdram. Ein sehr grober Mensch. (Grob, 124.) KŠ, —. [rezdram (razdram)? — A. J. Murko je v svoj slovar prepisal samo prvi del pregovora: je gladek kakor dobova skorja; nem. slov. del, str. 387.]
- n Jez ga gorvliečem, on le pod mizo tiši. Er ist unverbessert. (Unverbessert, 365.) KŠ, —.
- gn Kar gospoda stori krivu, kmeti plačat' murjo živu. Was die Herrschaft unrecht tut, zahlt der Bauer durch sein Gut. (Kmet, 511.) KŠ, 74. — Prim. N (Herr): Wann sich die Herren raufen, müssen die Untertanen die Haare dazu hergeben, (Quidquid) delirant reges, plectuntur Achivi. A (Herr, 2, 1127): Herren Sünde, Bauern Busze, quidquid . . . Hor. J (Delirare, 189): Quidquid . . . Poglavarska pomamlenja, podložnikov su vmorenja. Was die grosze (!) Fürsten wahnsinnig verüben, das tuet den Untertan mit Schmerzen oft betrüben.
- n Visoki gospudi, veliki obeti. Grosze Herren versprechen viel. (Herr, 136.) KŠ, —.
- n Haužie kaker pesz v' konopleh. Er wirtschaftet schlecht. (Konopla, 512.) KŠ, 54 (Gospodari . . .).
- pr Ta mlaiši hči spuelam ali skuz marnije z' materjo. Von der jüngeren Tochter redet die Mutter immer. (Tochter, 323.) KŠ, —. [spuelam =

- spolom, vedno. — marnije = marnuje, govori. V prireditvi (Gutsmanovi?) ali v nemškem prevodu je očitna napaka.]
- n Ona hlače nosi. Sie führt das Regiment. (Weiberregiment, 427.) Prim. KŠ, 101 (Kjer žena hlače nosi, mož malokdaj dobro kosi, ali: si mož kruha prosi). — Prim. J (Gynecocratumenus, 348): Muž ženi podložen, kojega hlače ona nosi, koj činiti mora, nè kaj sam hoče, nego kaj žena zapovéda, več žena nego muž; pfi.
- n Od hiše kaplive, od žene svadlive rieši nasz. (Zankisch, 454.) KŠ, —.
- n Herza kaker konj. Er lacht oft hell. (Lachen, 167.) KŠ, —. Prim. J (Cachinno, 74): Grohotom se smejem, Rozgočem; Cachinnatio, Grohotanje ... Rozgotanje.
- g Kader hudič je biu boun, je biu brumnosti vesz poun; kumei je on zdrau postau, je kak' prei hudič ostau. Der Teufel bleibet ungebessert. (Ungebessert, 350.) KŠ, —.
- gn Hranjavec rezpraulauca naide, gl. šparavec.
- gn Kader naibol jigra teče, njei obrnit imaš pleče. Traue dem Spiele nicht. (Spielen, 290.) Prim. KŠ, 67. (... obrni ji hitro pleče). [Prvotno pač: ... ji obrni hitro pleča.]
- n Zna od jelove koze mleku dobiti. Er weisz aus allen Sachen Profit zu machen. (Mleku, 523.) KŠ, —. [Jelova koza je tesarska koza.]
- gn Zguda počne žgati, kar kopriva oče ostati; človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti. Man verbleibt, wie man sich in der Jugend zeigt. (Verbleiben, 375.) Prvi dve vrstici: prim. KŠ, 206. — N (Nessel): Was zur Nessel werden will, brennt beizeiten, Urit mature, quod vult urtica manere. Prov. F (Nessel, 2, 15): ... brennt bald. Podobno A (3, 772). Zadnji dve vrstici: KŠ, 37.
- n Kropliva tudi mladica žje. Auch junge Brennesseln brennen; böse Art verrät sich bald. (Brennessel, sic!, 58.) KŠ, —.
- n Ti nesrečna kust! O du Elender! (O, 204.) KŠ, —.
- n Kozjo vero dopernašati. Lesseln, vozvati, losati, [t. j. razreševati, razvozlati]. (Lesseln, 175.) KŠ, —.
- n Na kozji rug potočiti. Stürzen, prekucniti, prevaliti. (Stürzen, 312.) KŠ, —.
- n Krava per gobci mouze. Wie die Kuh gefüttert wird, so gibt sie Milch. (Kuh, 165.) KŠ, 107.
- gn Da je li kaker kert, sai ko rije kaker kert. Er ist ein unverständiger, doch unruhiger Mensch. (Kert, 509.) KŠ, —. [Da . . . li: dasi, čeprav, — sai, sai ko: vendar, vendar le. Beseda krt je tu rabljena v dvojnem pomenu, prvič kot podoba za nespametnega človeka, drugič za nemirno žival samo.]
- n Človek, da po kruhu diši. Trefflicher Mensch, mit dem was zu richten ist. (Trefflich, 326.) Prim. KŠ, 42 (Dober kot kruh).

- n On še po kruhu diši, sicer ga per hiši ni. Prim. zgoraj.
- n On je na led posajen. Er ist in den Sack geschoben. Spl, 132.) KŠ, —. Prim. F (Sack, 2, 140): Einen in den Sack stecken vulgo für überwinden, vincere non sine ignominia. (Prim. A, 3, 1561.)
- n Liepa je slipea. Die Schönheit verführt. (Schönheit, 266.) KŠ, 112; prim. 113 (Lepota oslepi), 74 (Kar je lepo je slepo).
- pr Lepota vpravi v'sramoto. Gl. prejšnji rek. KŠ, —.
- n Vsaki ima svoje lise, muhe, zamere. Jeder hat seine Makeln, Mängel (seine Tadel). (Tadel, 315, Makel, 178.) KŠ, —. A (Mangel, 3, 342): Jeder Mensch hat seine Mängel. — F (Mangel, 1, 639): Es ist kein Mensch ohne Mangel. — N (Fehler): Kein Mensch ist ohne Fehler. — J (Auricula, 61): Auriculas asini quis non habet? Pers. Gdo je prez pomenkanja? (peregrine prez falinge). Wer ist ohne Fehler?
- n Veša se na luči zasmodi. Die Schönheit verführt. (Schönheit, 226.) Prim. zg. lepa, lepota. KŠ, —.
- n Če bi ludi (lúdi = ljudje) ne vmerli (merli), se konji ne derli, bi sviet daunu poderli. Wenn die Leute nicht stürben, Pferde nicht verdärben, würde die Welt eingestürzt werden. (Sterben, 301). Prim. KŠ, 13 (Ako ...)
- n Koliker ludi (lúdi: ljudi), toliku čudi. Jeder tut nach seinem Trieb, (Trieb, 327.) Prim. KŠ, 103 (...toliko pameti), 173 (Sto ljudi — sto čudi). — N (Kopf): So viel Köpfe, so viel Sinne, quot homines (F. capita), tot sententiae. Ter. F (Kopf, 1, 537), A (Kopf, 2, 1715): Viel Köpfe, viel Sinne.
- n Lug vleečejo. Es geht stark die Rede. (Spl, 132.) KŠ, —.
- n Kar mačka rodi, radu miši lovi. Der Apfel fällt nicht weit vom Baume (Spl, 131.) Wie die Mutter, also die Tochter. (Mutter, 192.) Prim. KŠ, 75.
- gn Je vtisnjen kaker breja mačka. Er ist sehr empfindlich, häckerlich. (Mazhka, 520.) Prim. KŠ, 180 (Tak si kakor ...) [Vtisnjen: občutljiv; G (134) Heiklich, naskerliu, vtisnjen. Umetna tvorba.]
- gn Mačko vu vreči kupiti. Die Katze im Sacke kaufen. (Katze, 152.) Prim. KŠ, 129 (Ne kupuj mačka v vreči). — N (kaufen) die Katze nicht im Sacke. F (Katze, 1, 505); A (Katze, 2, 1518): Die Katze im Sacke kaufen. [Vreče-ja, n.: umetna beseda; G (240) Sack, žakel, m. vreče, vreča; podobno str. 561.]
- n Vse mine. Alles geht vorbei. (Vorbeigehen, 409.) Prim. KŠ, 201 (Vse pride ...).
- n Tudi mladenč starjake sodi. Mancher Jüngling ist gescheider als ein Alter. (Jüngling, 149.) KŠ, —.
- n Mladost je norust. Jugend ist selten gescheid. (Jugend, 149.) KŠ, 119. J (Juvenis, 460): Mladost je norost. Gl. zg. pod dedeji.
- n Človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti, gl. kopriiva.

- n **Mlin** mele, kar (se) mu naspe. Auf grobe Worte folgt grobe Antwort. (Mlin, 523.) Prim. KŠ, 120.
- n **Motika** kmeta inu krala v'eno jamo sp(r)aula. Der Tod macht den Bauer und König gleich. (Motika, 524.) KŠ, —.
- pr **Nema muzika (mozga)** bol možganou. Er hat weder Kraft noch Verstand. Musik, 525.) KŠ, —. [bol: ali; ne — ne —.]
- n **Bodi si sveta katarina**, bol pak kriesz, kader je merzlu, le niati lesz. Wenn es kalt ist, heize ein. (Heizen, 135.) Prim. KŠ, 215 (Bodi Katarina ali Kres...), 19 (Bodi zima, bodi kres, kadar zebe, neti les).
- n **(Zdai sem jez) muha v' močniki**. Gl. v cekli! (Schmisz, 263.) Prim. KŠ, 65. (Je tak, kakor bi muho iz močnika potegnil), 196 (Vrti se kot muha v...).
- n **Muha**, katira perleti, huiši pikni. Ein gähkommendes Unglück ist schlimmer. (Fliege, 100.) KŠ, 122; podobno 52 (Gladna muha...).
- n **Brez muje** se čreul ne obuje. Nichts kömmt ohne Mühe. (Muja, 524.) Prim. KŠ, 29 (Brez truda se še č...), 28 (Brez muje se ne obuje).
- n **Ne kradi**, rajši prosi; kar sprosiš, z'miram nosiš. (Stehlen, 299.) Prvi del. KŠ, —. Drugi del: prim. KŠ, 76 (Kar priprosiš... Kar se sprosi...), 73 (Kar človek izprosi, brez greha nosi), 75 (Kar izprosiš...), 89 (Kdor prosi, svobodno nosi). Prim. glede rime J (Camelus, 82): Camelus desiderans cornua etiam aures amisit, Prov. Koi preveč prosi, on zevsema ništ ne nosi.
- n **Ne spušai se v'tu**, kar ne znaš. Schuster bleib beim Leisten. (Schuhleisten, 269.) KŠ, —. N (Leist): Schuster bleib beim Leist, ne sutor ultra crepidam. Prov.
- n **Bu(l)ši nekai**, kaker nikai. Besser etwas als nichts. (Nichts, 200.) Prim. KŠ, 24. (Bolje je ikaj kakor nikaj).
- n **Norce pasti**, Narren feil haben. Norce pasejo. Sie treiben Narrenpossen. (Spl, 132.) KŠ, —. N (Narren-Possen) treiben, nugas agere. Plaut.
- n **Povsod svoj nusz** notervtekne. Er hat überall seine Nase dabei. (Nase, 198.) KŠ, —. N (Nase): Er hat seine Nase überall dabei. F (Nase, 2, 9): A (Nase, 3, 737): Seine (die) Nase in alles stecken.
- n **Primi sam sebe za nusz**. Nimm dich selbst bei der Nase. (Spl, 133.) Prim. KŠ, 161 (Sam sebe primi...). — F (Nase, 1, 9), N (Nase): Zupfe dich selbst bei der Nase. Prim. A (3, 737).
- n **Štimanejši so novine** kaker starine. Neues gilt mehr als Altes. (Novine, 527) KŠ, —. [Štimam = (v prvotnem pomenu) spoštovan, cenjen; prim. lat. aestimare, it. stimare.]
- n **Veliki obeti**, malo prejeti. Grosze Verheisungen, wenig Leistung. (Verheisung, 382.) Podobno KŠ, 139 (Od velikih obetov in dolgih svetov je malo upati).

- gn Kir je **obiunost**, tam je presilnost inu prevupnost. Wo Überflusz ist, dort ist Übermut und Übermacht. (Überflusz, 332.) Prim. KŠ, 97 (brez poslednjih dveh besed, ki so pač Gutsmannov dodatek). — Prim. N (Gut): Gut macht Mut, ex copia ferocia. A (Übermut, 4, 1147): Gut macht Mut, Mut macht Übermut, Übermut tut selten gut. Sprw.
- gn Dva **ognjika** jiskre delata. Zwei harte Köpfe erregen Händel. (Feuerstein, 98.) Prim. KŠ, 50 (Dva kresilna kamena... KŠ je tu pač prvotnejši). Prim. A (Hart, 2, 976): Hart wider hart tut niemals gut; — zwei harte Steine mahlen selten klein. Prim. s tem KŠ, 50: Dva trda kamna nikdar lepe moke ne zmeljeta.
- n Okrogel kaker rezdram, gl. gladek.
- n Si ne znata v' **orali** hoditi. Sie zwei sind uneinig. (Uneinig, 347.) KŠ, —.
- n Se ne znata v' **oralu** vstaviti. Gl. zgoraj! (Uneinig, 347.) KŠ, —.
- n Ne dam gluhega **oreha** za nja žiulenje. Ich gebe nichts um sein Leben. (Nusz, 203). KŠ, —. N (Nusz): Nicht eine taube, böse, madichte Nusz für etwas geben, non emere aliquid vitiosa nuce, Plaut. Podobno F (Nusz, 2, 24). [nja = njega.]
- n On ne vela piš(k)ovega **oreha**. Er ist nichts wert. (Nusz, 203.) KŠ, —. F (Nusz, 2, 24): was nicht eine taube Nusz wert, ne cassa nuce dignum.
- n Ostuden kaker stara mast. Sehr widerwärtig. (Widerwertig, 439.) KŠ, —.
- g Kiri enobart **pade** v' nagu, tešku pride keda k' blagu. Reich wird der schon hart (schwer), so erst am Ende spart. (Sparen, 288.) KŠ, —.
- n Ne **pade** v' peč. Er geht nicht in Gefahr. (Pezh, 533.) KŠ, —.
- n Že **perje** redi. Er bekömmst schon Flügel, fängt an sich zu erheben. (Flügel, 100.) KŠ, —. Prim. F (1, 281), A (2, 223): Flügel bekommen.
- n On bi rad leteu, ampak še **perje** ni zrediu. Er will obenaus, aber kann nicht. (Obenaus, 204.) Prim. KŠ, 58 (Hoče letati prej, kakor so mu peruti porasle).
- n (Bivolina, tepec) kaker **pesz** na pauko. Ungeschickter Mensch. (Ungeschickt, 353.) KŠ, —.
- n Viem, kam **pesz** nogo moli. Ich verstehe die Heimlichkeit. (Heimlichkeit, 135. [jez viem...]) Ich weisz das Geheimnis. (Noga, 527.) Prim. KŠ, 96 (Kdo ve, kam pes taco moli...). — Prim. F (1, 475), N (Hund), A (2, 1313): Da liegt der Hund begraben. Hinc illae lacrimae.
- n So kaker **pesz** inu mačka. Sie sind einander spinnefeind. (Spinnefeind, 291.) Prim. KŠ, 60 (Imata se kakor...). — F (1, 505), N (Kaze): Leben (hausen) wie Hund und Katze. Prim. N (Hund), A (2, 1518).
- n Njima gre vkup kaker mački inu **pesu**. Sie zwei sind uneinig. (Uneinig, 347.) Prim. zgornji pregovor. [pesu (t. j. pèsu); koroška narečna oblika.]
- n En **piane** se preberne, kader se prekueni, Ein Vollsauer bessert sich nicht. (Spl, 133, Vollsauer, 408.) KŠ, 144 (Pijanec se spreobrne...).

- n Bo plačau, kader vrabel prosu. Er wird nie zahlen. (Zahlen, 453.) KŠ, —.
- n Bo plačau na šentjurov kup (t. j. ko bo kaj ob Sv. Jurju prodal). Gl. zgoraj. (Zahlen, 453.) KŠ, —.
- n Rakam žvižgati. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 27 (Bo šel Prim. N (Berg): Berg und Tal kommen nicht zusammen, aber die Leute, *occurrunt homines, nequeunt occurrere montes*).
- n Po planinah, gl. poplanineh.
- n Plave gosi, zelen pesz, kaker pet krav za en groš. (Unmöglichkeit, 358.) Prim. KŠ, 143 (samo sklep).
- gn Kar sviet ima zdai pokritu, bo črez malu vsem očitu. Nichts ist so klein gesponnen, was nicht bald kömmt an die Sonnen. (Spinnen, 291.) Prim. KŠ, 77 (Kar svet ima zdaj skrito, bo enkrat vse odkrito, oz. . . . bo kdaj vsem očito); 189 (Včeraj skrito, danes očito); 131 pokvarjeno (Nič ni tako skrito, da bi ne bilo očito). — Pri. A (Spinnen, 4, 589): Es ist nichts so klein (fein!) gesponnen, es kömmt endlich an die Sonnen. Prim. J (Nix, 600): *Sub nive quod tegitur, cum nix perit, omne videtur*. Prov. metaphoricum.

Lice gledeh jesi²⁷⁾ svetec,
 Arje lépo tvê deržanje;
 Z-nutra pak si merzek tepec,
 Dojde negda vsem na znanje.

Kein Faden ist so rein (fein!) gesponnen,
 Er kommt endlich an die Sonnen.

- n Vse mačke so ponoči černe. Alles kömmt bei der Nacht schwarz vor. (Schwarz, 273.) Prim. KŠ, 201 (Vse krave . . .), 147 (Ponoči je vsaka krava črna, oz. mavra). — N (Kuh): Nachts sind alle Kühe schwarz, *nocte latent mendae*. Ovid. J (Menda): *Nocte . . .* Prov. Ovid. Po noči su vse krave černe. Bei Nacht sind alle Katzen schwarz. A (Schwarz, 4, 335): In der Nacht sind (scheinen) alle Katzen (Kühe) schwarz.
- n Poplanineh nu dolineh. Oben und unten aus. (Oben, 204.) KŠ, —.
- n Kaker si posteles, taku boš ležau. Bettest du dir wohl, so liegst du wohl. (Betten, 48). Prim. KŠ, 71 (. . . boš postlal, . . . spal; — . . . človek postelje, tako leži). — N (Betten): Bettest du dir wohl, so schläfst du wohl. F (1, 88), A (1, 854): Wie man sich bettet, so schläft man.
- n Prei je, bulši je. Je eher, desto besser. (Je, 146.) KŠ, —. Prim. N (je): Je eher, je lieber.

²⁷⁾ V izvirniku »je fzi«.

- n Ta **perva obriest** gre za duri siest. Die ersten Hunde ertränkt man gerne. (Hund, 144.) Prim. KŠ 156 (Prva sreča gre za peč sest; — Prvi dobiček ne gre v mošnjiček).
- n **Rakam žvižgati**. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 27 (Bo šel rakom žvižgat), 146 (Pojdi...)
- n Je sam sebi **rokau** zašivau. Er hat sich selbst geschadet. (Ermel, 91.) KŠ, —. Prim. N (Ermel): Suche einen andern, dem du die Lügen auf den Ärmel heftest.
- n Velik **ropotic**, ampak malu mele. Ein leerer Prahler. (Praler, 219.) Viele Worte, aber wenig darunter. (Wort, 449.) Prim. KŠ, 192 (Veliko ropotanja, zrnja pa nič). — N (Wort): Viele Worte, da nichts dahinter ist. — J (Parturio, 674): Montes parturient &c ac si diceres

Hrustilović jaki Momak,
Neima nigder sebi para;
A vu vojski verli junak
Što je vubil? dva psa stara.

Mancher prahlet wacker und ist doch nichts darhinter.

- n Ciel den mermra te **ropotic**. Er ist ein rechter Brummbär. (Brummen, 60.) KŠ, —.
- gn Kir se lohku **roti**, resnice ni. Wo man leicht schwört, ist keine Wahrheit. (Schwören, 276.) Prim. KŠ, 100 (Kjer se zelo roti, resnice ni), 92 (Kdor se vedno priduša, temu vest shujša). [kir = kateri, kdor.]
- g Na velki **skak** pride otročjak; vari se skaka, boš brez otročjaka. Vieler Tanz raubt den Kranz. (Tanz, 316/7. KŠ, —. [skak = ples; otročjak = nezakonski otrok (umetna beseda).]
- n Bi ne biu **skrivavec**, bi ne biu kradlovec. Wäre nicht der Hehler, wäre kein Stehler. (Stehler, 299.) Prim. KŠ, 29 (Brez skrivavca ni kralca). — N (Hehler): Der Hehler ist so gut als der Stehler. — Prim. F (Hehlen, 1, 434): Der Hehler ist wie der Stehler, uterque fur, qui, invito Domino aufert et qui ablatum recipit; agentes et consentientes in causa furu pari poena digni sunt. Prim. s tem KŠ, 83: Kdor krajo skriva in hrani, naj se obesi tatu na desni strani.
- n Veči **slava**, kaker **krava**. Mehr Ruhm oder Geschrei als Wahrheit. (Ruhm, 238.) KŠ, —. Prim. F (Schreien, Geschrei, 2, 226), N (Geschrei), A (Geschrei, 2, 611): Viel Geschrei und wenig Wolle. Prim. KŠ, 192: Veliko krika, pa malo volne. Gl. zgoraj ropotec!
- n Gosta **služba**, riedka **suknja**. Wer oft den Dienst wechselt, wird wenig ersparen. (Spl, 132.) KŠ, 55 (Goste službe...).

- n Smert ima koso, ne sekiro. Der Tod schont niemanden. (Tod, 323.) KŠ, 168. [Pomen: smrt kosi hitro kakor kosec, ne seka počasi kakor drvar.]
- n Smert te stare z' koso pokosi, te mlade se samoistram vstreli. (Tod, 323.) Prim. KŠ, 168 (Smrt stare pokosi, mlade postreli).
- n Vigredni snežiči so žitni voučiči. Der Frühlingsschnee ist dem Getreide schädlich. (Vouzhizh, 560.) Prim. KŠ, 244, pokvarjeno (Vigredni snežiči so hišni volčiči), 220 (Sušca sneg je setvam kreg).
- n On ne bo k' sodnemu dnu (dnevu) trobiu. Er wird nicht in ewige Zeiten leben. (Zeit, 457.) Prim. KŠ, 69, poslabšano (Kaj misliš, da boš do sodnjega dne trobental? ..., da boš na sodnji dan kašo kuhal?). Prim. N (Tod): Für den Tod kein Kraut gewachsen ist. J (Lethum, 492): Non est leti fuga. Pers. Smerti nè moči vujti. (Mors, 575): Omnia sub leges, mors vocat atra suos. Ovid.

Božanske su réči práve,
Ak se hočeš ves odreti;
Suprot smerti néga tráve,
Vujti nemreš, moraš vmreti.

- n On se bo še prei stegniu, kaker pride sodni den. Gl. zgoraj. (Zeit, 457.) KŠ, —.
- n Tečasz ga je paseu, da ga je spaseu. So lang hat er auf ihn Obacht geben, bis er ihn ertappet hat. (Obacht, 204.) KŠ, —.
- n Kar sprosiš, z'miram nosiš, gl. Ne kradi.
- pr Sramožlivost je perjatela divčnosti. Die Schamhaftigkeit ist der Keuschheit hold. (Schamhaftigkeit, 247.) Prim. KŠ, 170: Sramežljivost je temelj vseh čednosti.
- n Vela, kamer serce pela. Es gilt, wo das Herz hinzielt. (Spl, 133, Herz, 137.) Prim. KŠ, 210 (Že velja ...).
- n Na rezpotjah sreča sedi. Wo Kreuz und Leiden, da ist Gott und wahres Glück (pridigarska razlaga iz nem. Kreuzweg, a gotovo napačna). (Kreuz, 163.) Prim. KŠ, 171 (Sreča na razpotju sedi).
- n Sreča je opotočna. Das Glück ist kugelrund, veränderlich. (Glück, 120.) KŠ, 171. — N (Glück): Das Glück ist kugelrund, bald liegt man unten, bald oben [po staro: ... bald liegt man oben und bald unt' (rima!)]
- n Po srieni klasje pobirati. Sein Brot vergeblich suchen. (Srien, 547.) KŠ, —.
- n Struge ne pijem, kader kai drugega imam. Ich trinke kein Wasser, wenn ich etwas anderes habe, (Wasser, 421.) Prim. v drugem pomenu KŠ, 73 (Kala ne hodi pit, kader imaš čiste vode).
- n Mi je super kaker moji grihi. (Es) miszfällt mir sehr. (Misfallen, 185.) KŠ, —.

- n [Hranjavec rezpraulauca naide:] šparavec cerauca naide. Der Sparer findet den Zehrer. (Sparer, 288.) Druga polovica (nar. pregovor, prva polovica je Gutsmannov prevod): KŠ, —. Prim. J (Condus, 134): Condus quaerit Promum. Proverb. Vsaki skupec i deržiga ima Rasipavca svoga. (Promus, 790): Condus quaerit Promum. Prov. V. Condus ad finem.

Apodosis.

Vsaki skupec svoga blaga
 Imat mora rasipnika,
 Ki prefroba vse do traga,
 V-tuđem bude njegva dika.
 Ti pak skupčē, stradaj, žuli,
 Nit' šta kōmu naj deliti;
 Nek' tvoj terbuh z-žganci kruli,
 Jur če drug' tvâ blaga vžiti.

- n Tatouna mati ne vmerje. Es wird allzeit Diebe geben. (Diebisch, 67.) KŠ, —.
- n Taku trebi, kaker tern v'peti. Unnötig und schädlich. (Unnötig, 358.) Prim. KŠ, 149 (Potrebno je, ...).
- n Za pervega, od mladusti, dokler se terta vije. Von Jugend. (Von, 408.) KŠ, —. Prim. J (A, 1., Puer, 809, Unguiculus, 1044): A pueritia, a pueris, a teneris unguiculis... Od mladosti, od mladih nog.
- n Dokler se terta vije. So lang man jung ist. (Terta, 555.) Gl. zgoraj.
- pr Enemu kožo vkrasti, hunemu črieule vboga jime dati. Fremden Weihrauch Gott opfern. (Kosha, 512.) KŠ, —. Prim. J (Ludo, 517): Ludere alieno corio. Mart. Z tuđem darežlivom biti.
- g Vura je nesrečna bila, ker je mati me rodila. Ich bin im Unstern geboren. (Unstern, 360.) KŠ, —.
- g Uradnik okradnik. Es ist kein Amt, das nicht henkenswert wäre. (Beamter, 37.) Prim. KŠ, 189. — Prim. N (Amt): Eines rechtschaffenen Hirten Amt ist, die Schafe zu scheren, aber nicht zu schinden, boni pastoris est tondere pecus, non deglubare, Suet. [Besedo uradnik je G. šele sam izposodil od Slovakov (RDHV, 3, 166); zato bo rima, če ni že slovaška, pač njegova.]
- n Vuhu vleči. Die Ohren spitzen. (Spitzen, 292.) KŠ, —.
- n Vušete podigovati. Die Ohren spitzen. (Spitzen, 292.) KŠ, —. Prim. N (spitzen): Die Ohren spitzen, arrigere aures. J (Arrigo, 50): Aures arrigere, Vuha podiči, verno poslušati.
- n Vušete poklopiti. Die Ohren hängen lassen. (Ohr, 208.) KŠ, —.

- n Kedur ne vaga, je brez blaga. Wer nichts wagt, gewinnt nichts. (Wagen, 417.) KŠ, 86. — Prim. N (Wagen): Die nach groszen Dingen streben, müssen alles wagen; Wagen gewinnt, frisch gewagt ist halb gewonnen; *audentes fortuna iuvat*, Verg. *Fortes* ... Cic.
- n Vaša gnada kruha strada. Bedürftiger Edelmann. (Bedürfen, 38.) KŠ, 189. Prim. N (arm, dürftig): arm und dabei grosztuerisch, *Salaco*, -onis, Cic.
- n Keda vrana vrano piple? Eine Krähe beiszt der anderen die Augen nicht aus. (Krähe, 162, Selten 279.) Prim. KŠ, 78 (Kdaj vrana vrani skljuje oči), 196 (Vrana vrani ne izkljuje oči), 54 (Gospoda si oči ne izkljuje). — F (Krähe, 1, 542), A (3, 1745): Es hacket keine Krähe der andern die Augen aus.
- n Ona bi ga vzela, da bi si li raine oderte žene kožo na herbti nosiu. Sie würde ihn nehmen, wenn er schon ein Weiberschinder wäre. (Weiberschinder, 427.) KŠ, —. [da bi si li = dasiravno bi.]
- n Zakon je heklenu vezilu. Die Ehe ist das stärkste Band. (Ehe, 74.) KŠ, —.
- n Zamarnuvati, kakar bi v'eno ceklo stopiu. Plump reden. (Reden, 228.) KŠ, —. [cekla (caklja) gl. to iztočnico.]
- n Zarečen kruh se rad rieže. Versagtes Brot lässt sich gerne schneiden. (Versagen, 391.) Prim. KŠ, 204 (Zarečenega kruha veliko se sne).
- pr Dušo per telesi zatožiti. Einen beim unrechten Richter verklagen. (Verklagen, 383) KŠ, —.
- n Ziale predajati, prudati. Schauen wie eine Kuh in ein neues Tor. (Spl, 133.) KŠ, —.
- n Zima bo barala, kai smo po leti delali. Für den Winter musz man sorgen. (Winter, 443.) Prim. KŠ 173 (Starost vpraša: Kaj si delal v mladosti).
- n Žalost kosti lomi. Die Traurigkeit entkräftet. (Traurigkeit, 326.) KŠ, —.
- gn Telku pomaga žlahta, koliku stara plahta. Die Freunde (sorodniki) helfen wenig. (Plahta, 533.) Prim. KŠ, 211 (Žlahta je raztrgana plahta).
- n Černeiši koker žužou. Ueberaus schwarz. (Kienrusz, 155.) Prim. KŠ, po-kvarjeno: Črn ko kužek. [Žužel = žužek = saje v dimniku.]

Zusammenfassung.

Das Wörterbuch von Gutschmann und dessen Sprichwörterammlung.

Das Gutschmannsche Deutsch-windische Wörterbuch²⁾ (1789) und seine Windische Sprachlehre¹⁾ (1777) enthalten auch eine Anzahl Sprichwörter. Die Frage nach ihrer Provenienz, ob ursprünglich slowenisch oder dem Deutschen oder Lateinischen nachgebildet, rollt auch die Frage nach der Provenienz des G.-schen Wörterbuches auf, die noch nicht zur Genüge klargestellt ist. Prof. Dr. Anton Breznik hat in den Razprave des Društvo

za humanistične vede v Ljubljani, III, 165—167 für eine Anzahl von G.-schen Wörtern das Megisersche¹²⁾ und das Pohlinsche¹¹⁾ Wb. als Quelle nachgewiesen (die »Sammlung der verdeutschten wind. Stammwörtern...« ist beinahe ganz aus Pohlins übernommen), daneben noch irgend eine slowakische und kroatische Quelle wahrscheinlich gemacht. In seinen späteren, noch nicht veröffentlichten Studien hat er als kroatische Quelle das lateinisch-illyrisch-deutsch-ungarische Lexikon von Jambrešić¹³⁾ (1742) dargetan. Aber Megiser und Pohlins enthalten überhaupt keine Sprichwörter, Jambrešić nur ganz wenige.

Es ist naheliegend, irgend ein deutsches Wb. als Grundlage für G.-s Werk zu vermuten, etwa die erste Auflage von Adelung (A)¹⁵⁾ (1774—1786); doch sprechen einige Anzeichen dafür, daß G. ein lat.-dt. und kein nur dt. Wb. benutzt hat, z. B. hat A. beim Worte »Zehe« nicht wie G. den Ausdruck (G.) »der große Zehe nogni pauc«, wohl aber ist dieser Zusatz in dt.-lat. Wörterbüchern notwendig wegen der lateinischen Vokabel »hallus die große Zehe«.

Eine genaue Vergleichung des G.-schen Wb. mit den in Ljubljana zur Verfügung stehenden dt. (lat.-dt.) W-büchern des 18. Jh.¹⁵⁾ zeigt uns nun folgenden Tatbestand: Bei der Betrachtung des G.-schen Alphabetariums — Frisch's lt.-dt. Wb. (F.) scheidet dabei aus, da es nicht alphabetarisch, sondern etymologisch geordnet ist — sehen wir, daß bei einer bestimmten Anzahl aufeinanderfolgender Wörter etwa die Hälfte bis drei Viertel auch bei A. und in Nierembergers (N.) Lat.-dt. Wb.¹⁵⁾ stehen, etwa ein Zehntel bis ein Sechstel nur bei N., etwa ein Dreißigstel bis ein Fünfzehntel nur bei A., ein Sechstel bis ein Viertel ist G.-s Eigengut, meist Kärntner deutsche Mundart. Dabei sind aus N.-s umfangreicherem Alphabetarium nur unbrauchbare Schlagwörter ausgelassen, aus A. aber auch eine Anzahl ganz guter täglich gebrauchter Wörter. Dies weist dahin, daß G. seinem Wörterbuch das N.-sche Alphabetarium zugrundegelegt, das A.-sche Wb. aber erst nachträglich und etwas oberflächlich zu Rate gezogen hat.

Die Vergleichung einer Reihe von längeren Schlagwörterartikeln gibt dasselbe Resultat. Die Disponierung der Artikel folgt meist N., die Phrasen trotz sparsamster Benützung ebenso; sehr oft ist aber auch die nachträgliche Benützung A.-s gut ersichtlich, seltener, aber gewiß ist auch die Heranziehung von Frisch¹⁵⁾ (Vgl. die Schlagwörter Brand, abmüden usw.). Zur Gewißheit wird uns dieses Verhältnis durch die Übereinstimmung G.-s mit N. in Kleinigkeiten wie Hinweisen und drgl. (G. Abmüden, s. abmatten — N. abmüden, ermüden, s. abmatten; G. Abzwecken, s. abzielen — N. abzwecken tendere, Cic. s. abzielen; u. drgl. mehr). Interessant ist die Art, wie G. Jambrešić benützt hat. Fand er im dt.-lt. Wb. einen Ausdruck, für den er das entsprechende slowenische Wort nicht gegenwärtig hatte, so schlug er das lateinische Schlagwort bei Jambrešić nach und fand dort das der slowenischen Sprache entsprechende kajkawische Wort, dem er etwa auch den kroatischen (čakawischen, štokawischen) Ausdruck beifügte, wenn er sich dort fand.

Gutsmanns Eigengut stammt aus der Kärntner deutschen Mundart, ist aber meist des slowenischen Wortschatzes halber aufgenommen (z. B. Hirsbusch ausgeklopft otep; Lotter potepub, prešernik; Mitterriem beym Dreschl hož, gož, usw.).

Sowohl N. als auch Frisch und A. enthalten eine ziemliche Anzahl von Sprichwörtern. Die Vergleichung mit G. zeigt uns, daß es sich bei Ähnlichkeiten fast durchwegs um verwandtes Volksgut, nicht um Übersetzung oder Nachbildung handelt. Die Parallelstellen sind vollzählig in der Veröffentlichung der Gutsmannschen Sprichwörtersammlung angeführt.